

מפעלו של רבי עקיבא

פתיחה

בטור אורח חיים בהלכות פסח (סימן תצג) מובא :

נוהגין בכל המקומות שלא לישא אשה בין פסח לעצרת והטעם שלא להרבות בשמחה שבאותו זמן מתו תלמידי ר"ע... ויש מקומות שנהגו שלא להסתפר ויש מסתפרי' מל"ג בעומר ואילך שאומרים שאז פסקו מלמות...

המסורת על מותם של תלמידי רבי עקיבא בין פסח לעצרת משפיעה על מנהגינו בתקופת ספירת העומר עד היום. נראה שמסורת זו ראויה לעיון, על מנת לנסות להבין מה הם הניסיונות והאתגרים שעמדו בפני דורם, ומהי ההשפעה לדורות של אתגרים אלה.

רקע הדברים

מסגרת הסיפור מופיעה בבבלי ביבמות (סב, ב) סביב הפסוק בקהלת (יא, ו) : 'בבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך, כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים'.

דתניא, רבי יהושע אומר: נשא אדם אשה בילדותו - ישא אשה בזקנותו, היו לו בנים בילדותו - יהיו לו בנים בזקנותו, שנא': בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים;

ר"ע אומר: למד תורה בילדותו - ילמוד תורה בזקנותו, היו לו תלמידים בילדותו - יהיו לו תלמידים בזקנותו, שנא': בבקר זרע את זרעך וגו'.

אמרו: שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא, מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה, והיה העולם שמם. עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום, ושנאה להם; ר' מאיר ור' יהודה ור' יוסי ורבי שמעון ורבי אלעזר בן שמוע, והם הם העמידו תורה אותה שעה.

תנא: כולם מתו מפסח ועד עצרת. אמר רב חמא בר אבא, ואיתימא ר' חייא בר אבין: כולם מתו מיתה רעה. מאי היא? א"ר נחמן: אסכרה.¹

1. יש להעיר שיש הבדל מהותי בין סיפור מותם של התלמידים לבין ההדרכות האחרות

בהקשר לטרגדיה זו מובלטים שני משפטי מפתח:

1. סיבה - לא נהגו כבוד זה לזה.

2. תוצאה - היה העולם שמם.

הן הסיבה לאסון והן התוצאה הקשה, באופן שנוסחו, ראויות כל אחת לעיון בפני עצמו.

שלא נהגו כבוד זה לזה

המהרש"א על אתר, בחידושי אגדות, כותב:

ולא חש כל אחד מהם על כבוד תורה של חברו, דאין כבוד אלא תורה. ולכך מתו במדה זו, כי היא חייך גו'. ואמרו שמתו במיתת אסכרה, דאפשר דכל אחד דיבר לשון הרע והיה מספר בגנות חברו, וסימן ללשון הרע אסכרה...

דברי המהרש"א צריכים עיון: מנין לו שזלזלו זה בכבוד **תורתו** של חברו? בנוסף, מנין לו שדיברו לשון הרע?

על מנת ללבן את הסוגיא, כדאי לעיין במקורות המקבילים, ודברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר.

בבראשית רבה:²

בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך... ר' עקיבא אומר: אם היו לך תלמידים בנערותך עשה לך תלמידים בזקנותך שאין אתה יודע איזה מהם מתקיים לך זה או זה ואם שניהם כאחד טובים. י"ב אלף תלמידים היו לר"ע מעכו ועד אנטפרים וכולם בפרק אחד מתו. למה? שהיתה עיניהם צרה אלו באלו. ובסוף העמיד שבעה: רבי מאיר, ורבי יהודה, רבי יוסי, ור' שמעון, ורבי אלעזר בן שמוע, ורבי יוחנן הסנדלר, ור' אליעזר בן יעקב. ואית דאמרי ר' יהודה, ור' נתמיה, ורבי מאיר, רבי יוסי, ורשב"י, ור' חנינא בן חכינאי, ורבי יוחנן הסנדלר. א"ל: בניי, הראשונים לא מתו אלא שהיתה עיניהם צרה אלו לאלו תנו דעתכם שלא תעשו כמעשיהם, עמדו ומלאו כל ארץ ישראל תורה.

שבברייטא זו ובמקורות האחרים, שמובאים בהמשך, הנתלים בפסוק זה שבקהלת. בכל ההדרכות האחרות, פירות ה"בוקר" קיימים אלא שחכמים מיעצים או מספרים על האפשרות שפירות ה"ערב" יהיו משובחים יותר. ר"ע מגיע אל ה"ערב" כאשר פירות ה"בוקר" כבר אין להם זכר. לגבי ר"ע, פירוש הפסוק הוא, שאסור להרים ידיים וכל עוד האדם יכול, עליו לפעול.

2. פרשת חיי שרה פרשה סא סימן ג.

בבקר זרע את זרעך... רבי עקיבא אומר: שנים עשר אלפים תלמידים היו לי מגבת ועד אנטיפרס, וכולן מתו בחיי בין פסח לעצרת. ובסוף העמידו לי שבעה, ואלו הן: רבי יהודה ורבי נחמיה ורבי מאיר ורבי יוסי ורבי שמעון בן יוחאי ורבי אליעזר בנו של ריה"ג ורבי יוחנן הסנדלר. **אמר להם: הראשונים לא מתו אלא מפני שהיתה עיניהם צרה בתורה זה לזה. אתם לא תהיו כן! מיד עמדו ומלאו כל ארץ ישראל תורה.**

מן המדרשים נראה שאכן, כדברי המהרש"א, הפגם היה בתורתם של התלמידים.^{4,5} מלבד זאת, רבי עקיבא לא רק לימד, אלא גם חנך את תלמידיו שבדרום על רקע מה שקרה לתלמידיו הקודמים. מעבר לטראומה הלאומית והתורנית הקשה,⁶ נראה מהמדרשים שהרקע למותם מהווה גורם מדרבן לחידוש והגברת כח לימוד התורה בארץ ישראל.

נפילה בשלבים

בהשוואה בין המקורות נראה שצרות העין, שהעלו המדרשים, היא עוון חריף הרבה יותר מן העוון של 'לא נהגו כבוד זה לזה'. יתכן לומר שבתלמוד רצו להדגיש את התחלת המדרון. ההתדרדרות מתחילה בחוסר כבוד לתורתו של הזולת, ומתוך כך יכולה להגיע לצרות עין. צר עין אינו מסתפק בחוסר כבוד כלפי תורת חברו. לשיטתו, גדולתו של האחר דוחקת אותו ממקומו ופוגמת בגדולת עצמו. את השלב הזה מדגיש המדרש. במצב כזה אחד נבנה מחורבנו של השני, וכך אי אפשר ללמוד.

על מנת לנסות להבין את אפס קצה של התופעה, נעיין בשקלא וטריא שהיה בין רבי עקיבא לאחד מתלמידיו כשישבו ולמדו אצל רבי טרפון:⁷

מתני': העומר היה מתיר במדינה, ושתי הלחם במקדש. אין מביאין מנחות וביכורים ומנחת בהמה קודם לעומר, אם הביא - פסול; קודם לשתי הלחם לא יביא, אם הביא - כשר.

3. פרשה יא סימן 1.

4. לא באנו לדון על ההבדלים בין המקורות בדבר מספר התלמידים ושמותם, אלא בתכן המהותי שבהם.

5. חובה להעיר כאן, על פי דרכו של הרב נבצל בשיחותיו, שאין כאן שום נסיון לשפוט את תלמידיו של ר"ע. אין לנו שום הבנה בגדלותם של ראשונים כמלאכים, דורות התנאים הקדושים, ואין לנו שמץ מושג באיזו דקות מדדו להם מן השמים. (וכדי לשבר את האזן, עיין בבא בתרא כב עמוד א במעשה דרב דימי ורב אדא בר אבא). אנחנו רק מנסים, על פי דרכנו, ללמוד איזה מסר יש לנו מן הארוע הזה.

6. הרב מאיר מאזוז שליט"א, בשיעורו במוצי"ש פרשת בהר תשע"ט, מסביר, עפ"י אגרת רב שרירא גאון, שתלמידי ר"ע מתו ב"שמדא", שלפי הסברו, אלו מלחמות בר-כוכבא. ומה שכתוב בגמרא שלא נהגו כבוד זה בזה, בא להסביר מדוע זכות התורה לא הגינה עליהם.

7. מנחות דף סח עמוד ב.

גמ'. יתיב רבי טרפון וקא קשיא ליה: מה בין קודם לעומר לקודם שתי הלחם? אמר לפניו יהודה בר נחמיה: לא, אם אמרת קודם לעומר שכן לא הותר מכללו אצל הדיוט, תאמר קודם לשתי הלחם שהותר מכללו אצל הדיוט? שתק רבי טרפון. **צהבו פניו** של רבי יהודה בן נחמיה. **אמר לו רבי עקיבא: יהודה, צהבו פניך שהשבת את זקן? תמהני אם תאריך ימים.** אמר רבי יהודה ברבי אלעאי: אותו הפרק פרס הפסח היה, כשעליתי לעצרת שאלתי אחריו: יהודה בן נחמיה היכן הוא? ואמרו לי: נפטר והלך לו. אמר רב נחמן בר יצחק: לדברי יהודה בן נחמיה, נסכים ביכורים שהקריבם קודם לעומר - כשירין...

דברי ר' יהודה בן נחמיה היו דברי טעם מצד עצמם, ורב נחמן מסיק מהם מסקנה להלכה, והגמרא ממשיכה אח"כ לדון בדבריו, אבל אותו תלמיד נהנה מן הניצוח, שהעמיד אותו לשעה קלה מעל ר' טרפון, לכן תורתו לא עמדה לו להצילו.

לימוד לשמה - יש בו כבוד זה לזה

כדי להבליט את הניגוד בין לימוד מתוך 'עין צרה' ללימוד שכולו לשם שמים, נביא כאן דוגמה הפוכה:⁸

ומאי עינוותנותיה דרבי אבהו? דאמרה לה דביתהו דאמוריה דרבי אבהו לדביתהו דרבי אבהו: הא דידן לא צריך ליה לדידך,⁹ והאי דגחין וזקיף עליה, יקרא בעלמא הוא דעביד ליה; אזלא דביתהו ואמרה ליה לרבי אבהו, אמר לה: **ומאי נפקא לך מינה? מיני ומיניה יתקלס עילאה.**

נראה שלאור האמור לעיל, ניתן להבין יותר את תפילתו של ר' נחוניה בן הקנה בכניסתו לבית המדרש:¹⁰

תנו רבנן: בכניסתו מהו אומר? יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא יארע דבר תקלה על ידי, **ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי**, ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, **ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם.**

רש"י מפרש שתפילה זו היא על חשש לנפילה לבור עמוק עוד יותר מצרות עין - למצב של שמחה בכישלונו של החבר, וכה דבריו:

ולא אכשל - וישמחו חברי על כשלוני. הרי רעות שמים שיבואו על ידי, שאגרום להם שיענשו.

8. סוטה דף מ עמוד א.

9. רש"י: לא צריך לדידך - חכם הוא כמו בעליך.

10. ברכות דף כח עמוד ב.

לאור זאת, נראה לסכם שיש לחשוש לשלשה שלבים של כישלון:

1. חוסר כבוד.
2. צרות עין.
3. שמחה לאיד בכישלוננו של חבר.¹¹

למהרש"א לא ניחא בפירושו של רש"י, והוא כותב:

ויותר נראה לפרש, שמתפלל כן שבאמת ישמחו חברי על שלא נכשלתי, וכן אשמח בהם על שלא נכשלו; שזו אחד ממ"ח דברים שבו נקנית התורה - משמח את הבריות.¹²

לפי פירוש זה נראה לומר, שהשמחה של זה בתורתו של זה באה כהיפוכה של צרות העין. יתירה מזאת, בית המדרש שמח שבין כתליו הסיקו שמועה אליבא דהלכתא, וזכות העומדת לאחד - עומדת לכולם.

לפי שני הפירושים ניתן להבין, מה ראו האחרונים להוסיף על תפילתו של ר' נחוניה בן הקנה,¹³ ובעיקר בסיום התוספת לתפילה זו: "כי ה' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה".¹⁴

כיון שהלומד נותן דעתו שה' הוא הנותן והוא הבוחר למי לתת, ואם יש כאן קנאה - זו "קנאת סופרים תרבה חכמה". הבנה זו היא, קודם כל, פתח לתיקון המידות, כי מידה עיקרית בלימוד, הצריכה עבודה מתמדת, היא השמחה בעצם הגילוי המכוון להלכה גם אם זכה בה אחר, 'ותשמע האמת ממי שאמרה'.^{15,16}

היה העולם שמים - הגדרה

עד כאן אולי נתגלה לנו שמץ מן הדרך שהובילה לאובדנם של תלמידי ר' עקיבא. ההמשך הוא סיפורו של ר' עקיבא עצמו; מה נתן לו את הכוחות לקום, להתנער מן האפר ולהקים מחדש את עולם התורה? לשם כך עלינו להבין מה מסתתר מאחרי ההגדרה 'היה העולם שמים'.

11. לא מצאתי מקור מפורש לדברי המהרש"א שסיפרו אחד בגנות השני, אבל יתכן שסברתו תואמת את פירושו של רש"י אע"פ שהוא עצמו מפרש אחרת.

12. מסי' אבות פרק ו.

13. מג"א וטי"ז על שו"ע או"ח סימן קי סעיף ה, ומביאו המשנב"ר ס"ק לה.

14. משלי פרק ב פסוק ו.

15. שמונה פרקים לרמב"ם הקדמה.

16. על היופי שבחתיירה המשותפת ללימוד אמיתי ומפרה, מצאתי לנכון להצביע על תופעה שאולי שולית בלימוד סוגיא, אבל היא מצביעה על היחסים בין הלומדים. בכמה מקומות בש"ס, במחלוקת בין אמוראים, עולה קושיה על אחד מהם, ודווקא מי שקושיה זו מסייעת לו, הוא מתרץ אותה אליבא דמאן דפליג עליה. לדוגמה: תרגמה שמואל אליבא דרב (גיטין ס, ב; בכורות נה, א; ; ב"מ קז, א); תרגמה אביי אליבא דרבא (שבת קכג, א; ; ב"מ קט, א) ומקומות נוספים.

רש"י מסביר שם: 'שמם - שנשתכחה תורה'.

פירוש זה עדיין אינו מביע את עומק השבר שטמון במשפט הנ"ל. ביטויים כמו 'נשתכחה תורה', 'שלא תשתכח תורה', וכד' מצויים בכמה מקומות בש"ס בלי "לצבוע" אותם בשממה.¹⁷ נראה לומר שחז"ל רצו לתאר עולם שאין בו תורה כלל כעולם שמם. כאן נשאלת השאלה במה גרם מותם של תלמידי ר' עקיבא לתחושה זו יותר מאסונות אחרים, שגם בהם נראה לכאורה שעולם התורה התמוטט.

ביטוי דומה נזכר במקום אחד נוסף בגמרא:¹⁸

תניא: מעשה בינאי המלך שהלך לכוחלית שבמדבר וכיבש שם ששים כרכים, ובחזרתו היה שמח שמחה גדולה, וקרא לכל חכמי ישראל. אמר להם: אבותינו היו אוכלים מלוחים בזמן שהיו עסוקים בבנין בית המקדש, אף אנו נאכל מלוחים זכר לאבותינו, והעלו מלוחים על שולחנות של זהב ואכלו. והיה שם אחד איש לץ, לב רע ובליעל ואלעזר בן פועירה שמו, ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך: ינאי המלך, לבם של פרושים עליך! ומה אעשה? הקם להם בציץ שבין עיניך, הקים להם בציץ שבין עיניו. היה שם זקן אחד ויהודה בן גדידיה שמו, ויאמר יהודה בן גדידיה לינאי המלך: ינאי המלך, רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן! שהיו אומרים: אמו נשבת במודיעים, ויבוקש הדבר ולא נמצא; ויבדלו חכמי ישראל בזעם. ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך: ינאי המלך, הדיוט שבישראל כך הוא דינו, ואתה מלך וכהן גדול כך הוא דינדך? ומה אעשה? אם אתה שומע לעצתי רומסם. ותורה מה תהא עליה? הרי כרוכה ומונחת בקרן זוית, כל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד. אמר רב נחמן בר יצחק: מיד נזרקה בו אפיקורסות, דהוה ליה למימר: תינח תורה שבכתב, תורה שבעל פה מאי? מיד ותוצץ הרעה על ידי אלעזר בן פועירה, ויהרגו כל חכמי ישראל, והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה.

גם כאן רש"י, בד"ה 'מה תהא עליה', כותב: - 'שמא תשתכח'.

אלא שעדיין צריכים אנו למודעי. מצאנו עוד שני מקומות שנראה, לכאורה, שהיו ראויים לביטוי של שממה.

האחד עוסק בהורדוס שהרג את כל חכמי ישראל והותיר את בבא בן בוטא כדי לנצל בציניות את חכמתו, כשהוא מעוור את עיניו, ולאחר שנוכח בזהירותו התחרט על ההרג.¹⁹

17. למשל: שבת דף קלח עמוד ב, כתובות דף קב עמוד ב, בבא בתרא דף כא עמוד א ועוד.

18. קידושין דף סו עמוד א.

19. בבא בתרא דף ג עמוד ב ודף ד עמוד א.

הורדוס עבדא דבית חשמונאי הוה... אמר: מאן דריש מקרב אחיך תשים עליך מלך? רבנן. **קם קטלינהו לכולהו רבנן**, שבקיה לבבא בן בוטא למשקל עצה מניה. אהדר ליה כלילא דיילי, נקרינהו לעיניה... א"ל: אי הואי ידענא דזהרי רבנן כולי האי לא הוה קטילנא להו.

במקום שני יש תיאור התגברות המחלוקות בעם ישראל: ²⁰

תניא, אמר רבי יוסי: מתחילה לא היו מרבין מחלוקת בישראל.... [הגמרא מתארת איך מעלים את הספיקות מבית דין נמוך לגבוה יותר עד ללשכת הגזית כאשר לא מצאו פתרון, ולבסוף]... אלו ואלו באין ללשכת הגזית, ששם יושבין מתמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים. ובשבתות ובימים טובים יושבין בחיל. נשאלה שאלה בפניהם, אם שמעו - אמרו להם, ואם לאו - עומדין למנין. רבו המטמאים - טמאו, רבו המטהרין - טהרו. משרבו תלמידי שמאי והלל **שלא שמשו כל צרכן** - רבו מחלוקת בישראל, **ונעשית תורה כשתי תורות**.

ויש להבין מה ההבדל? מדוע הרג החכמים בימי הורדוס לא "זכה" לתיאור של 'עולם שמס'. כמו כן, מבחינתה של תורה, המעבר ממצב של הכרעה ברורה למצב של חוסר וודאות, אי הכרעה ואיבוד סמכות היא מפולת ממש, ושמא גם כאן העולם משתומם.

ונראה שהתשובה נמצאת בתוספתא: ²¹

אמר ר' ישמעאל: מיום שחרב בית המקדש, דין הוא שלא לאכל בשר ושלא לשתות יין, אלא שאין בית דין גוזרין על הצבור דברים שאין יכולין לעמוד בהן. הוא היה אומר: **הואיל ועוקרין את התורה מבינותינו, נגזר על העולם שהוא שמס**. שלא לישא אשה ושלא להוליד בנים ושלא להקים שבוע בן, עד שיכלה זרעו של אברהם מאליו. אמרו לו: מוטב להן לצבור שיהו שוגגין ואל יהו מזידין.

נמצאנו למדים שהגדרת העולם כשמס תלויה במעשה שעוקר את התורה. תלמידי הלל ושמאי אמנם לא שימשו כל צרכם, ²² אבל הם המשיכו לעסוק בתורה בחשק ומתוך רצון לחשוף את אוצרותיה ולאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא. גם הורדוס הרג את החכמים משיקולים פוליטיים והתחרט אחר כך.

²⁰ סנהדרין דף פח עמוד ב.

²¹ תוספתא, סוטה פרק טו הלכה ה. (בפרויקט השו"ת מסומן כהלכה י).

²² איגרת רב שרירא גאון כיצד נכתבה המשנה: ז. וכיון דחרב בית מקדש ואזלו לביתר, וחרב נמי ביתר ואתבדרו רבנן לכל צד. ומשום הנך מהומות ושמדים ושבושים שהיו באותו זמן, לא שמשו התלמידים כל צרכן ונפישו מחלוקות.

לעומת זאת, אלכסנדר ינאי ערער על רציפות המסורת. לשיטתו, תורה מונחת בקרן זוית, הפקר לכל הבוידים בתורה מתהפכות ליבם,²³ ומתאים לקרוא לזה עקירת התורה.

שלב קריטי בתולדות עם ישראל

כאן עלינו לנסות להבין במה מתבטאת עקירת התורה במוותם של תלמידי רבי עקיבא יותר מאשר ברצחנותו של הורדוס.

כדי לברר זאת, נפנה לאירוע הקשור בעקיפין לאירוע שבו אנחנו עוסקים. נפנה לתיאור מותו של ר' יהודה בן בבא.²⁴ ר' יהודה בן בבא הוא אחד מעשרת הרוגי מלכות. נסיבות מותו קשורות לגזירת ביטול הסמיכה. אמנם, פעולתו של אלכסנדר ינאי כנגד החכמים כוונה, מן הסתם, גם לזה בקראו תגר על רציפות מסורת החכמים הפרושים. אולם, בתקופת רבי יהודה בן בבא עמד הדבר להתרחש בפעל:

אמר רב יהודה אמר רב: ברם, זכור אותו האיש לטוב, ורבי יהודה בן בבא שמו, שאילמלא הוא נשתכחו דיני קנסות מישראל.

נשתכחו? נגרוסינהו!

אלא: בטלו דיני קנסות מישראל.

שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל, שכל הסומך - יהרג, וכל הנסמך - יהרג, ועיר שסומכין בה - תיחרב, ותחומין שסומכין בהן - יעקרו.

מה עשה יהודה בן בבא? הלך וישב לו בין שני הרים גדולים, ובין שתי עיירות גדולות, ובין שני תחומי שבת, בין אושא לשפרעם. וסמך שם חמשה זקנים, ואלו הן: רבי מאיר, ורבי יהודה, ורבי שמעון, ורבי יוסי, ורבי אלעזר בן שמוע. רב אויא מוסיף: אף רבי נחמיה.

כיון שהכירו אויביהם בהן אמר להן: בניי, רוצו! אמרו לו: רבי, מה תהא עליך?

אמר להן: הריני מוטל לפניהם כאבן שאין לה הופכים. אמרו: לא זוז משם עד שנעצו בו שלש מאות לונביאות של ברזל, ועשאוהו ככברה...

ורבי מאיר, רבי יהודה בן בבא סמכיה? והא אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: כל האומר רבי מאיר לא סמכו רבי עקיבא - אינו אלא טועה! - סמכיה רבי עקיבא ולא קיבלו, סמכיה רבי יהודה בן בבא - וקיבלו.

23. כ- 900 שנים אחר כך מייסד ענן בן דוד את כת הקראים המאופיינת בתפישה זו של אלכסנדר ינאי.

24. סנהדרין דף יג עמוד ב ודף יד עמוד א.

החכמים שנשמכו על ידי רבי יהודה בן בבא הם אותם רבותינו שבדרום שרבי עקיבא בא אצלם ולימדם. אמנם, רבי יהודה בן בבא מסר נפשו להריגה כדי לקיים את הסמיכה, והגמרא זוקפת לזכותו את המשכיות דיני קנסות, אבל זאת בהקשר לסוגיא שם. מתברר שבסמיכה יש הרבה מעבר לפעולה הטכנית של חכם סמוך שסומך את תלמידו. לאו מילתא זוטרתי היא, נדרשת בה זהירות רבה ושיקול דעת עמוק - לא כל תלמיד ראוי לה, ולא כל שעה ראויה לה, כמתואר בירושלמי: ²⁵

א"ר בא בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו כגון רבי יוחנן בן זכיי מינה את רבי ליעזר ואת רבי יהושע, ורבי יהושע את רבי עקיבה, ורבי עקיבה את רבי מאיר ואת ר"ש. אמר: ישב רבי מאיר תחילה. נתכרכמו פני ר' שמעון. אמר לו רבי עקיבה: דייך שאני ובוראך מכירין כוחך.

מסתבר שרבי עקיבא לא הספיק להשלים את סמיכת תלמידיו אלה, ²⁶ ואילמלא מסר רבי יהודה בן בבא את נפשו עליה היתה הסמיכה מתבטלת. נראה לומר שזו המשמעות של 'היה העולם שמים'. היתה כאן קטיעה של המשכיות התורה בישראל, ובעיקר, ביטול הרציפות של הסמכות הנמסרת מדור לדור מאז משה רבינו. ²⁷ סכנה מוחשית זו אינה פחותה מסכנת קטיעת המשכיות מסירת התורה בימי ינאי המלך. נראה לומר שביטול הסמיכה היה יכול להוביל לתוצאות קריטיות באותה שעה.

כדי לחדד את הענין נעבור לרגע אל רבן יוחנן בן זכאי בעמדו לפני אספסיאנוס. אימת החורבן מטילה את צילה על המעמד. כשביקש ריב"ז את יבנה וחכמיה הוא התלבט בין אבדן מוחלט ל"הצלה פורתא". ²⁸ ריב"ז הבין את הצורך ללמוד לחיות ללא בית מקדש, ובכל זאת להצליח להמשיך לתת משמעות לעבודת ה' בתורתו. נמצאנו למדים שחכמי ישראל בכל הדורות נזקקו להתמודד עם מצבים חדשים שהמציאות זימנה להם, וכדי להתמודד, היה צורך בזמן ובסבלנות כדי ללמוד את המצב החדש ולבחון את דרכי ההתמודדות ההלכתיות והרעיוניות. לפיכך חייבים לומר שביטול הסמיכה היוותה מצב שבימי רבי עקיבא וחביריו עדיין לא למדו כיצד להתמודד אתו. פיזור היהודים בגולה, ניתוק ממרכזי התורה ורדיפות השמד

²⁵ ירושלמי, סנהדרין פרק א הלכה ב.

²⁶ חוץ מרבי מאיר שבעצם סמיכתו לא נתקבלה, ויש מקום לדון מדוע, ואכמ"ל. ורבי שמעון שכנראה לא נסמך ממש.

²⁷ כדי לקבל מושג על חשיבות הסמיכה לקיומה האמיתי של התורה, כדאי לשים לב כמה התלבט הרמב"ם (הלי סנהדרין פרק ד הלכה יא ונושאי הכלים שם) האם יש אפשרות לחידוש הסמיכה בימינו כדי להחזיר עטרת התורה ליושנה, ובצפת של האר"י ומרן רבי יוסף קארו חשבו למלא את החוסר המעיק של הסמיכה שחסרונה פגע בעיקר באנוסים שרצו לחזור ליהדות בלב שלם.

²⁸ מסכת גיטין דף נו עמוד ב: קרי עליה רב יוסף, ואתימא רבי עקיבא: משיב חכמים אחר ודעתם יסכל, איבעי למימר ליה לשבקינהו הדא זימנא. והוא סבר, דלמא כולי האי לא עביד, והצלה פורתא נמי לא הוי.

בארץ ישראל אילצו את החכמים לתת פתרונות הלכתיים למצבים קשים ומשתנים, וכך ליצור תשתית לחיים ללא בית מקדש, ללא ארץ ישראל, ולענינו, ללא סמיכה.²⁹

ההתמודדות והשיקום

אבדן תלמידיו העמיד את רבי עקיבא בפני משימה קשה מנשוא. מעבר להיבט האישי והכאב האישי, הוטל על רבי עקיבא כל כובד האחריות של המשכיות התורה. הוא זה שזכה למשוך אחריו כל כך הרבה תלמידים,³⁰ ולכן ברור שעליו הטילה ההשגחה משימה זו. עם תחושת שליחות זו הלך רבי עקיבא אל רבותינו שבדרום. הוא ידע את גודל המשימה והבין שהשעה דוחקת ואין הדבר תלוי אלא בו. יתכן שזו הכוונה במה שמסופר במכילתא:³¹

וכשנהרגו רבי שמעון ורבי ישמעאל אמר להם רבי עקיבא לתלמידיו, התקינו עצמכם לפורענות, שאלו טובה עתידה לבא בדורנו, מתחלה לא היו מקבלין אותה אלא רבי שמעון ורבי ישמעאל, אלא גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שפורענות גדולה עתידה לבא בדורינו וסילק אלו מבינותינו, לקיים מה שנאמר - "הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים ואין מביין".³²

רבי עקיבא הלך מתוך קבלת עול מוחלטת ומתוך ידיעת הסיכון.³³ מתחיל בחמישה ומסיים שוב ב'קהילות ברבים'.³⁴

פירות פעלו של רבי עקיבא, לקומם את התורה מחדש, עושים פירי פירות ומזכים אותנו יום יום, כל התורה המצויה עתה בידינו היא מכוחו של רבי עקיבא ועיקר מסירתה על ידי תלמידיו אלה שמן הדרום.³⁵

אמר רבי יוחנן: סתם מתניתין רבי מאיר, סתם תוספתא רבי נחמיה, סתם ספרא רבי יהודה, סתם ספרי רבי שמעון, וכולהו אליבא דרבי עקיבא.

29. למשל: כעבור למעלה ממאתיים שנה הוכנו הכלים ללוח שנה קבוע, ללא עדות החודש הצריכה סמוכים.

30. נדרים דף נ עמוד א: הסיפור על בתו של כלבא שבוע שחיכתה לו שנים ארוכות.

31. מכילתא דר' ישמעאל, משפטים, מסכתא דנזיקין פרשה יח. (ילקוט שמעוני שם רמז שמט).

32. ישעיהו פרק נז פסוק א.

33. מסכת סנהדרין דף סח עמוד א: 'כשחלה רבי אליעזר נכנסו רבי עקיבא וחביריו לבקרו. הוא יושב בקינוף שלו והן יושבין בטרקלין שלו. - אמר להם: למה באתם? - אמרו לו: ללמוד תורה באנו. - אמר להם: ועד עכשיו למה לא באתם? - אמרו לו: לא היה לנו פנאי. - אמר להן: תמיה אני אם ימותו מיתת עצמן. - אמר לו רבי עקיבא: שלי מהו? - אמר לו: שלך קשה משלהן'.

34. מסכת ברכות דף סא עמוד ב: 'תנו רבנן: פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה, בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה. אמר ליה: עקיבא, אי אתה מתירא מפני מלכות? אמרו: לא היו ימים מועטים עד שתפסוהו לרבי עקיבא וחבשוהו בבית האסורים...'

35. סנהדרין דף פו עמוד א.

אפילו בהתבוננות שיטחית בששה סדרי משנה מתגלה לנו תרומתם העצומה. רבי יהודה מוזכר במשנה למעלה מ - 600 פעמים, רבי יוסי, רבי מאיר ורבי שמעון למעלה מ - 300 פעמים.³⁶

הנכונות הזאת של רבי עקיבא לקבל עליו את השליחות במסירות נפש, עד שנתפס, היתה כנראה מושרשת בו מיום שהתחיל ללמוד, כי הוא מסיים את חייו בהכרזה: "כל ימי הייתי מצטער מתי יבוא פסוק זה לידי ואקיימנו", והיא שזיכתה אותו להסתכל על המציאות בעיניים של נצח ולהתעלות מעל צרות ההווה. לכן שועל היוצא מחורבות קדש הקדשים וקול המונה של רומי מסמנים לו את תפארתה העתידה של ירושלים,³⁷ ובזכות עבדי ה' כמותו, ששומעים את קול ה' בשעה הנכונה ונענים לקול זה, מתקיימת ההבטחה - "כי לא תשכח מפי זרעו",³⁸ יחד עם ההבטחה הנבואית³⁹ - "לא יבוא עוד שמשך וירחך לא יאסף כי ה' יהיה לך לאור עולם ושלמו ימי אבך ועמד בלם צדיקים לעולם ירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר".

36. והייתי מוסיף מסברא שדברי ר' אלעזר בן שמוע מובלעים הרבה כת"ק או כחכמים, כי היה רבו היותר מובהק של רבי. וכן מצאנו בתלמוד: 'אמר רבי: כשהיינו לומדין תורה אצל רבי אלעזר בן שמוע...' (עירובין נג, א; יומא עט, ב; יבמות פד, א).

'אמר רבי: כשהלכתי למצות מדותי אצל ר' אלעזר בן שמוע, ואמרי לה: למצות מדותיו של ר' אלעזר בן שמוע...' (מנחות יח, א).

37. מכות דף כד עמוד א-ב.

38. דברים פרק לא פסוק כא.

39. ישעיהו פרק ס פסוקים כ-כא.